

OBZOR NÁRODOHOSPODÁŘSKÝ

Časopis věnovaný otázkám národohospodářským a sociálněpolitickým.

Orgán Jednoty ku povzbuzení průmyslu v Čechách a Vývozního spolku pro Čechy, Moravu a Slezsko.

(Vychází s podporou České Akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění v Praze.)

Střední stav a jeho přírůstek či úbytek v 19. století. *)

Ode dávna zaměstnává politiky i národohospodáře, lidumily i vlastence zjev, který objevuje se tu a tam v novější době, jako již v pozdějších stoletích kulturního vývoje antického, že totiž střední vrstvy společnosti ustupují do pozadí naproti malému počtu boháčů a velikému množství lidí úplně chudých. Socialisté a pessimisté vyličují zjev tento v barvách co nejkřiklavějších a přepínají jej; optimisté a manchestrovci jej popírají nebo se aspoň snaží líčiti jej barvami jasnějšími. Samému konservativnímu Roscherovi zdálo se ještě r. 1892, jakoby na nejvyšších stupních kulturních bylo nevyhnutelným rozštěpení národa v málo lidí přebohatých a množství proletářů. I vlády uznávají, že existence středního stavu jest ohrožena, pečující soustavně o jeho záchranu.

Popírati pouze a zastíratí tento zjev bylo by tudíž právě tak nesprávné, jako falešným generalisováním střední stav neodvratně za ztracený prohlašovati.

Pojem »středního stavu« zahrnuje řadu rozmanitých značek; pojí se k představám rozdělení majetku a důchodu, jako k představám cti, sociální hodnosti, technického i obecného vzdělání, způsobu živobytí, dělby povolání a práce; každý, kdo slova tohoto užívá, činí jakýsi průměr z těchto řad představ a ohraničuje je rozdílně nahoru i dolů.

Každé však trvání středního stavu rodin rolnických nebo řemeslnických a maloobchodnických a koho jiného sem počítati chceme, předpokládá již utvoření několika stupňů tříd společenských: o středním stavu můžeme mluvit jen tehdy, je-li nějaká aristokracie nad ním, nějaká nižší třída

pod ním. Každý střední stav je tedy výsledkem onoho velikého společenského pochodu rozlišovacího, bez něhož by nebylo vyšší kultury ani lidského pokroku a jehož dosud nejdůležitější příčinou jest nestejnoměrnost v tempu rozvoje tělesných i duševních vlastností lidstva.

Plemena, národy, třídy i jednotlivci vyvíjeli se různou rychlostí. Národy, které první dovedly ochočiti dobytek, dosáhly tím panství nad všemi ostatními a podržely je dodnes. Národy, které první chopily se obchodu, zbohatly a dosud vynikají bohatstvím. Tajemství písma bylo u všech národů po tisíciletí majetkem malého kruhu jednotlivců, kteří byli proto panující aristokracií. I veškeré pokroky techniky rolnické a průmyslové šíří se nekonečně pomalu uvnitř jednotlivých národů i od jednoho národa k druhému, a právě tak je to s institucemi státními a hospodářskými. Sdružování se v korporace a spolky bylo na př. druhdy výsadou tříd nejvyšších, teprv mnohem později dosáhl ho stav střední a teprv nedávno třídy nejnižší.

Veškeren pokrok zplozuje tedy nejprve malé aristokratické skupiny; massy zůstávají nejprve pozadu, upadají v odvislost a dílem v tuhý útisk. Ježto však nová aristokracie i ostatní lid přece jen pohromadě žijí, na sebe vzájemně jsou odkázáni. od sebe vzájemně se učí, nastává časem nutně jakési vyrovnání: schopné živly kruhů dříve opozdilých, ovládaných, porobených povznášejí se, doplňují se přistěhováním cizinců, vytvářejí nové, zvláštní vlastnosti a zručnosti, jež pro veškerost vždy větší důležitost mají. Vzniká tak stav střední, který ponenáhu vsouvá se mezi aristokracii a ostatní chudou, utlačovanou massu obyvatelstva. *)

*) Tak utvořili se v Athénách perioikové loďařů, rybářů a obchodníků jako střední stav, když již dávno stáli proti sobě eupatridové a zadlužení maloročníci. V Římě část plebejů povznášela se k blahobytu teprv po strašném útisku celku. V středověku vznikl městský stav střední, když byly se již vyvinuly příkré protivy mezi velkostatkáři a maloročníky.

*) »Was verstehen wir unter dem Mittelstande? Hat er im 19. Jahrhundert zu- oder abgenommen?« Přednesl na 8. evangelickosociálním kongresu v Lipsku 11. června 1897 prof. Dr. Gust. Schmoller, Göttingen 1897.

K takovémuto pozdějšímu povznášení širokých vrstev společnosti ve střední stav sociální a hospodářský vedle starší aristokracie patří ovšem ledacos: šťastné politické boje a konstelace, příznivé hospodářské konjunktury, národnostní povznášení, dobré vlády, hlavně však pokrok v mravních, duševních a technických vlastnostech vzestupující části obyvatelstva — tytéž základní příčiny, ze kterých byla vznikla dříve aristokracie.

Ovšem nejsou ony tři skupiny společnosti stejně veliké: aristokracie zahrnuje vždy jen jedno nebo několik málo procent, střední stav nejvíce též jen 5—10, nanejvýš 20—40%, ostatní massa obyvatelstva 60—90%. Ani dříve, ve středověku nebo starověku, nebylo tomu jinak; i v městech středověkých jen výjimkou spatřujeme značně větší stav střední, nehledíc k tomu, že privilegovaná města se svým výlučným právem na obchod a průmysl nejsou obrazem veškerého obyvatelstva tehdejšího.

Další sociální vývoj směřuje k tomu, aby toto veliké roztrojení v aristokracii, střední stav a nižší třídy nabylo pevné podoby a řádu v určitých institucích a formách provozovacích; veškerá zařízení života politického a hospodářského přizpůsobují se tomuto roztržení a snaží se s druhé strany toto hierarchické rozvrstvení upevniti. Úplný klid jest však nemožný. Hořejší, střední i nejnižší vrstvy rozdělují se v další podskupiny, proměny života duševního a náboženského, techniky a dopravy atd. povznášejí jedny vrstvy a stlačují druhé. Funkce starých nemají téhož významu jako druhy, žádají se nové a jiné vlastnosti, kterých nelze dosti rychle si osvojiti. A tu může ovšem vzestupujících býti málo, klesajících mnoho; celek činí pak dojem, jakoby mizely střední třídy vůbec. Zda tomu bude tak trvale, závisí na sociální i hospodářské politice, ale ještě více na osobních vlastnostech súčasťných jednotlivců, a vedle toho ovšem i na konjunkturách všeobecných.

Následek pak může býti: buď zánik starého středního stavu se starou aristokracií a ujařmení lidu nečetnou aristokracií novou (takový byl konec kultury starověké), buď povznášení nejschopnějších a nejčilejších živlů z tříd nižších a tvoření nových vrstev stavu středního.

A tak tomu, zdá se, bylo v posledních stoletích u národů západoevropských. Staré aristokracie kněžské a válečnické ustoupily do pozadí, tu a tam dokonce zmizely; aristokracie velkostatkářů udržela se jen tam, kde ve službě státní, vojenské, obecní, v hospodářské technice nebo jinak vynikla. Nové aristokracie obchodu, podniků, movitého majetku vzrostly z dosavadního stavu středního; starobylé střední stavy byly částečně velmi ohroženy; starý mohovitý stav selský v četných zemích zanikl nebo ustoupil nájemcům, ale jinde se udržel; stav řemeslnický měl v 17. a 18. století zlé časy, povznesl se

potom zase a teprv nejnověji upadl opět ve značnější nesnáze. Nižší třídy tu a tam číselně velice vzrostly; jejich postavení časem, zvláště 1750 až 1850, velmi se zhoršilo, ale potom zase podstatně se zlepšilo.

Veliké přetváření se národního hospodářství, charakterisované vítězstvím hospodářství peněžního a úvěrního, moderní techniky a moderního obchodu, způsobilo, že ovšem osobní nositelé těchto pokroků, velkokupci, technici, odvážní podnikatelé nahromadili veliká jmění, že ostatní živly středního stavu rostoucí soutěží jejich částečně schudly a zanikly, ale vedle toho duševně-morální a tělesná síla mass, stoupající školské vzdělání i technická a jiná dovednost stavů nižších a středních udržela jiné vrstvy středního stavu, zplodila nové a povznesla stav dělnický. Vidíme tedy u nás v stol. 18. a 19. dva veliké protivné proudy společenské: aristokratický a demokratický,* z nichž žádný dosud nedospěl konce a o jichž konečném výsledku lze dnes projevovati jen domněnky. Poměry jsou v každé zemi různé a jen zevrubné pozorování jednotlivých zemí, jejich hospodářských a sociálních dějin, jejich jednotlivých odvětví výdělkových, způsobů provozovacích a rozdělení důchodu může vésti k poněkud jistým resultátům.

Pro Německo,** a hlavně jeho větší státy, byla doba od r. 1700—1850 určována politicky a hospodářsky tendencí osvíceného despotismu a liberalismu po zjednání jednotného trhu a přeměně zřízení feudálního ve státoobčanské, technicky trváním starých forem výrobních a obchodních, sociálně povznášením stavu selského a řemeslnického, vedle čehož ovšem počínala nová aristokracie obchodní a vzrůstal námezdní stav dělnický.

Stav selský od r. 1450—1700 upadal v postavení vždy nepříznivější, poddaní sedláci většinou patřili ne k stavu střednímu, nýbrž k třídám nižším. Záchrana, povznesení a osvobození selského stavu je velikým sociálním činem epochy 1700—1850, k němuž vedle zákonodárství ochranného a emancipačního přispěla i škola národní, obecný pokrok techniky a života hospodářského. Většinou teprv v této době povznesl se stav selský na úroveň blahobytu, vzdělání, techniky, že tvoří teď vlastní stav střední.

Rovněž řemeslníci měli od r. 1600—1700 své nejhorší doby; velmi veliká část jejich tvořila v 18. a poč. 19. stol. městský proletariát. Dílem již od 1730—1806 a opět od 1820—1850 nastaly pro mnohem značnější část jejich lepší časy; soutěž velkovýroby byla dosud neveliká, toliko některá řemesla (j. přadláci, tkalci) trpěla, celkem však vzrůstající blahobyť prospíval až

*) Hnutí aristokratické (ve smyslu Schmollerově) počalo v Anglii od r. 1760, ve Francii od r. 1815, v Německu vlastně teprv od r. 1850.

**) Z valné míry byl u nás vývoj podobný.

do let 60tých právě tak malým živnostem místním jako velkopřemyslu, na daleký odbyt pracujícím. Převládá ještě život na trzích týdeních a výročních a přímé styky mezi výrobcem a spotřebitelem.

Od r. 1850 změnily se poměry. S usnadněním obchodu a dopravy, s utvořením vždy rozsáhlejších odbytišť, se železnicemi nastala pro mnohé výrobky možnost hromadného odbytu, která působila opět na soustředění výroby a dílem i obchodu. Valný díl starého průmyslu manufakturního proměnil se ve velké továrny, řemeslo dílem bylo odstraněno, dílem těžkému zápasu podrobena, vzniklo velkoměšťáctví, kteréž jakožto nová aristokracie starou aristokracii pozemkovou daleko předstihlo co do bohatství, ale namnoze již i co do moci, vážnosti a vlivu.

Otázka: zdali a pokud tímto převratem střední stav zmizel nebo byl obmezen?

Pokud se týče stavu rolnického, čítalo se dle výsledků sčítání z r. 1882 a z r. 1895 v rolnictví, zahradnictví, lesnictví, rybářství a dobytčářství v Prusku

	1882	1895	více nebo méně
samostatných a ředitelů podniků . . .	1,235.167	1,361.284	+ 126.117
správního personálu .	41.666	60.555	+ 18.889
příslušníků činných v hospodářství hlavy rodiny	849.037	954.662	+ 105.625
čeledi mužské a ženské	849.432	894.221	+ 44.789
nádenníků	1,613.217	1,362.333	— 250.884

Dle pruské statistiky zemědělské čítalo se v Prusku hlavních i vedlejších podniků zemědělských

	1882	1895	+ nebo —
do 1 ha	1,456.724	1,649.134	+ 192.410
od 1— 2 ha	408.434	398.979	— 9.455
» 2— 5 »	493.254	522.780	+ 29.526
» 5— 10 »	276.937	314.634	+ 37.697
» 10— 50 »	352.578	369.634	+ 17.056
» 50—500 »	48.648	49.322	+ 674
nad 500 »	3.621	3.643	+ 22

Zřejmo, že malých a středních podniků zemědělských od r. 1882—1895 přibýlo, čemuž svědčí i přírůstek samostatných hospodářů i pracujících členů rodiny a čeledi. Značný úbytek nádennictva má příčinu jednak v užívání strojů, jednak v konkurenci průmyslu, pracovní síly ze zemědělství odvádějícího.

Celkem v krajinách s převládajícím drobným a středním majetkem rolnickým na neprospěch středního majetku nic se nezměnilo, v krajinách s převahou velkostatků pak spíše se zlepšilo. Drobný majetek pozemkový ovšem více než dříve slučuje se s řemeslem, prací námezdní a pod., ale sociálněpoliticky je zajisté štěstí, mají-li miliony drobných lidí v pozemcích hospodářskou existenci, neodvislou od kolísání mzdy a okamžitého odbytu. Ani technicky není tu závady, pokud dělbou času a práce na dvě povolání nevzniká neschopný maloročník nebo příliš špatný řemeslník.

Nízkým cenám obilním a krizi zemědělské snáze odolá sedlák než statkář; v zemědělství velkovýroba jen v jednotlivých směrech technicky a hospodářsky předčí nad výrobou střední a malou, v jiných směrech vyniká naopak tato nad onu. Není tedy naprosto pravděpodobno, že by kdy v zemědělství velkovýroba pohltila malovýrobu. Přes technickou a hospodářskou opozdilost, zadlužení atd. sedlák přechází a překoná zlé časy; potřebí k tomu ovšem správné politiky hospodářské, tržební, úvěrní — největší díl však vykoná rolnictvo vlastní silou (rozkvět sdružování!).

V průmyslu mohly se malé a střední podniky ovšem méně udržeti. Dle sčítání bylo v živnostech, průmyslu a hornictví osob ve hlavním povolání činných

	vůbec	samostatných	odvislých (pomocníků, dělníků)
1882	6,396.465	2,201.146 = 34·4%	4,195 319 = 65·6%
1895	8,281.230	2,061.870 = 24·9%	6,219.360 = 75·1%

Tedy 1895 o 140.000 samostatných správců podniků méně a o 2 mil. odvislých více než r. 1882. Dle řemeslnické ankety z r. 1895 je nyní v Německu 1·3 mil. řemesl. mistrů (ve starém smyslu) na 52·2 mil. obyvatelstva vůbec naproti 1 mil. mistrů a 37·7 mil. obyv. v r. 1861 a 1/2 mil. mistrů a 27·8 mil. obyv. v r. 1816. Přírůstek mistrů činil tedy 1816—1861 100% (obyvatelstva vůbec jen 1/3), 1861—1895 jen 30% (obyv. vůbec 38%). Poměrný úbytek řemeslnictva je tedy velmi nepatrný a dokázáno jest, že řemeslníků namnoze do let 70—80tých ještě přibýlo, ovšem částečně právě následkem svobody živnostenské a hospodářské krise, a na neprospěch celku.

Skupina dřívějších řemeslníků dnes již zmizela: přadláci, tkalci, soukenníci, tiskaři, barvíři, běličí, cvočkáři, čepičkáři; i mydláři, koželuzi, bednáři, malomlynáři a sládci velmi poklesli. Druhá velká skupina je právě v stadiu přeměny v soustředěný průmysl: truhláři, obuvníci, hrnčíři, kováři. Třetí skupina udržela se celkem beze změny: zedníci a tesaři, kamenníci a klempíři, sedláři a krejčí, ač i zde velkopodniků přibývá. Čtvrtá konečně roste dosud s blahobytem a počtem obyvatelstva: pekaři a řezníci, čalouníci a hodináři, malíři, pokryvači, kominíci.

Nemalý díl této přeměny provedl se tím způsobem, že staré malozávody proměnily se v modernisované střední podniky s 2—10 pomocníky, kdežto řada méně schopných sil zůstává dělníky. Rovněž nastává soustředění průmyslové výroby hlavně jen ve velkých městech a v krajinách s nejhustším obyvatelstvem, kdežto v malých městech, v řídké obydlených krajinách a pod. malé zákaznické podniky průmyslové dosud se udržely a i příště do jisté míry se udrží.*)

*) Dle říšské ankety řemeslnické z r. 1895 připadalo na 1000 obyvatelů:

poměrně četnějšími řemeslníky malých měst a řidčeji zalidněného venkova jsou zajisté přemnohé trudné existence, nalézají však namnoze posílení ve vzdělávání pozemku vlastního nebo najatého.

Směr k velkovýrobě v průmyslu ovšem není ještě ukončen; k odstranění středního stavu, t. j. samostatných středních a malých podnikatelů, má však velkovýroba ještě daleko.*)

Daleko méně jeví se tendence k velkopodnikům v obchodu a dopravě. Nejsilněji centralisovaly se železnice, pošta, bankovníctví, námořská plavba, pojišťovatelství; vlastní obchod se zbožím, hostinství, knihkupectví, povoznictví atd. nevykazují valných proměn. Ani zde nelze tedy mluvit o mizení stavu středního.**)

Ke střednímu stavu dlužno však přičísti ještě rostoucí počet personálu správního a dozorcího, účetního a kancelářského, dále všechny vyšší lépe placené dělníky (dílovedoucí, montéry atd.), v nichž všech tkví jádro nově se tvořícího stavu středního a jež patří k živlům nejzdatnějším, nejenergičtějším a nejnadanějším, a konečně velikou skupinu liberálních povolání a služby veřejné, která svým počtem (r. 1895: 822.679 naproti 1.3 mil. řemeslníků) již velmi mnoho váží a svým duševním významem, svými vědomostmi a vlastnostmi již dnes více méně vůdčí úlohu hraje.***)

	mistrů	pomocníků
v městech nad 100.000 duší	13.4	32.6
» s 20—100.000 »	27.9	55.3
» s 10—20.000 »	27.4	41.0
v okresích s nad 200 » na km ²	27.0	25.8
» s 150—200 » » »	28.5	28.6
» s 100—150 » » »	37.5	31.3
» s 50—100 » » »	24.2	21.2
» s 25—50 » » »	22.6	12.0
» s pod 25 » » »	10.3	3.2

Čím menší město a méně zalidněný okres, tím méně pomocníků připadá na 1 mistra.

*) R. 1895 bylo napočteno v Německu
73.441 velkozavodů s více než 11 silami,
653.980 středních závodů s 2—10 »
1.035.580 malopodniků s 1 silou
285.929 samostatných domáckých průmyslníků.

**) Ovšem bylo v Německu při obchodu a dopravě samostatných odvislých
1882 701.508 = 44.67%, 868.810 = 55.33%
1895 843.556 = 36.07%, 1.494.952 = 63.93%,
ale příčinou je tu pošta a železnice.

Celkem počítá Schmoller dle výdělkových podniků podle sčítání z r. 1895 pro zemědělství, průmysl i obchod k obchodní aristokracii zemědělce s více než s 50 ha (97.991), průmyslníky s více než 11 osobami (73.441) a tak i obchodníky (19.465), celkem tedy 190.897 náčelníků větších podniků; dále ke střední třídě obchodní počítá rolníky s 5—50 ha (1.218.983), živnostníky i obchodníky s 2—10 osobami (653.980, resp. 349.294), celkem 2.222.257 osob; konečně něco přes 3 mil. maloroľníků, maloživnostníků a dom. průmyslníků.

	1882 osob	1895
liberáln. povolání a veř. civilní služby	599.559	822.679
vyššího správn. personálu v podnikcích vůbec	307.268	621.825
a z toho v zemědělství	66.644	96.173
» v průmyslu	99.076	263.745
» v obchodu a dopravě	141.548	261.907

Úhrnný výsledek Schmollerova číselného odhadu jednotlivých skupin společnosti v Německu jest: z 12 milionů rodin připadá 250.000 rodin na větší statkáře a podnikatele, nejvyšší úředníky, lékaře, umělce, rentiery (skupina aristokratická čili zámožná), 2,750.000 rodin na střední statkáře a podnikatele, většinu vyšších úředníků, mnoho členů liberálních povolání (hořejší stav střední), 3,750.000 rodin na maloroľníky, řemeslníky, maloobchodníky, nižší úředníky, dílovedoucí, lépe placené dělníky (nižší stav střední), konečně 5,250.000 rodin na námezdné dělníky, ale v tom i mnoho nižších úředníků, chudších řemeslníků a roľníků. Jakožto roční důchod pro příslušníky jednotlivých těchto skupin počítány jsou obnosy: u první třídy nad 8—9000 M., u II. 2700—8000 M., u III. 1800—2700 M., u IV. pod 1800 M.

* Ze všeho plyne, že v naší době oslabení středního stavu, počítáme-li k němu i vyšší personál správní, dílovedoucí a lépe placené dělníky, není valné, ba že je snad již překonáno, na všechny způsob pak že jsou tu tendence, které směřují ke znovuzřízení stavu středního, které zabraňují, aby veliký zdravý národ nerozpadl se v málo přebohatých a nesčetné množství proletářů. Konečné rozhodnutí netkví ani v občasných změnách konjunktur, ani v proměnách technických nebo provozovacích, nýbrž v celé morální síle národa.

Dr. Josef Gruber.

Vývozní poměry v obvodu obchodní komory budějovické.

Napsal JUDr. V. Schuster.

Ač hospodářské poměry v obvodu obchodní a živnostenské komory česko-budějovické jsou dosti spory, přece nejsou nezajímavými.

Prozkoumáme-li poměry výrobní a vývozní ve zmíněném obvodu, seznáme ihned typičnost některých odvětví průmyslových. Určitá odvětví malého i velkého průmyslu: truhlářské dílny v Lišově a v Ledenicích, sametářství na Soběslavsku, domácí výroba nitěných knoflíků v Trhových Svinech a okolí, na Tábořsku a Pelhřimovsku široce rozvětvený průmysl perletářský, dřevařský malopřůmysl na Šumavě, nožířství v Rudolfově a Adamově; bohatá ložiska tuhy, velikolepé Hardtmuthovy továrny na tužky a zboží hliněné, řada přádelen na česko-moravské vysočině vtiskuje hospodářskému životu na českém jihu zvláštní ráz.

Vývoz různého zboží za hranice Rakousko-Uherska jest pozoruhodný.

Ve výrobě prvotní vyniká vývoz zemědělských plodin. Veškerý exportní firmy obilní,

Stoupání tedy neobyčejné! A k tomu počítá Schmoller dále ještě $\frac{1}{2}$ — $\frac{3}{4}$ mil. vyššího, lépe placeného dělnictva.